

İran İslam Devrimi ve Ulemanın Zaferi

Iranian Islamic Revolution and The Victory of Shia Clergy

Ahmet Cülük*

Öz: İran İslam Devrimi, Ortadoğu'nun temel dinamikleri ve geleceği açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönüm noktası 1979 yılında başlamış olsa da tarihsel altyapısı, Tütün İsyanı ve 1906 yılında ilan edilen meşrutiyete kadar uzanmaktadır. Meşrutiyetten itibaren 73 yıl boyunca siyasi hayatta rolünü ve etki alanını giderek arttıran ulema sınıfı, 1979 yılında bu süreci kendi açısından zaferle taçlandırmış ve İslam Devrimi vuku bulmuştur. Bu makalede, başlangıcında birçok kesimi içerisinde bulunduran devrim hareketinin İslam Devrimi'ne nasıl dönüştüğü ve Şia retoriğinin devrim üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Bu doğrultuda devrim öncesi İran'ın genel özellikleri, Şia mezhebinin yapısı, devrime kadar bazı toplumsal hareketlerin ekonomik, ideolojik ve dini arka planı ile birlikte ulemanın tavrı incelenmiştir. Böylece İslam Devrimi'nde Şii ulemanın, Ayetullah Humeyni nezdinde liderliği ele almasının ve İslam Cumhuriyeti rejimini tesis etmesinin tarihsel, toplumsal, dinsel ve ideolojik arka planı sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İran İslam Devrimi, Şia, Ulema, Ayetullah Humeyni, Velayet-i Fakih

Abstract: Iranian Islamic Revolution was a turning point for major dynamics and the future of the Middle East. Although this revolution took place in 1979, it has its roots in the history till the Tobacco Protest and the Iranian Constitutional Revolution of 1906. The Shia clergy, which had gradually increased its political role and sphere of influence for 73 years, gained a victory in 1979. In this article, some substantial issues like the process of the transformation of the revolutionary movement, which included various fractions at the beginning, into the Iranian Islamic Revolution and the impact of Shia discourse on the revolution are going to be elaborated. Accordingly, pre-revolutionary Iran, Shia Islam, and economic, ideological and religious background of particular social movements till the revolution together with the attitude of the clergy to these movements are evaluated. Thereby, in this article, the consolidation of the political power of the Shia clergy under the leadership of Ayatollah Khomeini and the historical, social, religious and ideological background of the establishment of the Islamic Republic of Iran are presented.

Keywords: Iranian Islamic Revolution, Shia, Shia Clergy, Ayatollah Khomeini, Wilayat al-Faqih

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik ABD, ahmetculuk@gmail.com

Giriş

Binlerce yıllık tarihe sahip kadim bir ülke olan bugünkü İran toprakları, geçen süre zarfında birçok devlete ev sahipliği yapmıştır. Bugünkü İran coğrafyası, Ahemeniş, Part, Sasani, Emevi, Abbasi, Gazneli, Selçuklu, Moğol, Safevi, Kaçar Hanedanlığı'nı görmüş ve tarihsel seyir içinde modern İran doğmuştur. Ev sahipliği yaptığı onlarca devletin geleneklerini de yapısına katan İran, Ortadoğu'da köklü devlet geleneğine sahip diyebileceğimiz az sayıdaki devletlerden biridir (Özkan, 2018). Yüzyıllar içerisinde oluşan bu geleneğin en önemli unsurlarının başında ise dini anlayış ve yaşayış biçimi yer almaktadır. Zira İran'da İslam Cumhuriyeti 1979 yılında gerçekleşen Devrim sonucunda kurulmuş olsa da, İslamiyet'in kabulünden itibaren sosyal, siyasi, ekonomik tüm alanlarda din, mezhep ve ulema sınıfı İran için daima belirleyici etkiye sahip olmuştur. 19. Yüzyıldan günümüze kadar yaşanan Tütün İsyanı'nın, Meşrutiyet'in ilanının, Şah rejimin kurulmasının ve nihayetinde İran İslam Devrimi'nin nasıl gerçekleştiklerini ve hangi toplumsal taban üzerinden yükseldiklerini anlamak için öncelikle İran'daki dini yapının ve ulemanın statüsünün incelenmesi önem taşımaktadır. Başlangıcında birçok farklı kesimi içinde barındıran bir toplumsal hareketin nasıl İslam Devrimi ile sonuçlandığını görebilmek için İran'ın sosyal ve siyasi yapısını, onunla eklemlenmiş olan dini ve mezhepsel yapısını irdelenmesi ve ulema sınıfı ile organik bağının kurulması gerekmektedir.

Belirtilen çerçevede bu çalışma, 1979 yılında gerçekleşen devrimin arka planını anlayabilmek için öncelikle Devrim öncesi İran'ın sosyal ve siyasi yapısını ele alacaktır. Ardından İran İslam Cumhuriyeti'nin resmi mezhebi olan Şia'nın, İran halkı üzerindeki sosyokültürel etkisi ve bu etkinin temel dinamiklerini belirleyen ulema sınıfının son yüzyılda gerçekleşen toplumsal olaylarda aldıkları roller ve takındıkları tavırlar incelenecektir. Sonrasında adım adım İslam Devrimi'ne giden yolda devrimin sosyal, ekonomik, ideolojik ve dini arka planı ile aktörleri ele alınacaktır. Böylece o aktörler içerisinde lider konuma gelerek devrimi sahiplenen ve sonraki süreçte İran'ın dönüşümüne liderlik eden Ayetullah Humeyni ve ulema sınıfı üzerinden devrimin ve İran İslam Cumhuriyeti'nin hangi temel üzerine kurulduğu sorusuna cevap aranacaktır.

Devrim Öncesi İran

İslamiyet'ten önceki dönemde Ahemeniş, Part ve Sasani devletlerine ev sahipliği yapan İran, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde gerçekleşen Kadisiye Savaşı sonucunda Müslümanların egemenliği altına girmiştir (Yücesoy, 2018: 136). Emeviler döneminde hâkim olan Arap milliyetçiliği ise köklü bir Fars kültürüne sahip İran halkı arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Bu dönemde özellikle Arap olmayan Müslümanların dışlanması Şia'ya olan desteğin artmasıyla sonuçlanmıştır. 743 yılında Emevi Halifesi Abdülmelik'in ölümünün ardından yaşanan huzursuzluk azat edilmiş Pers bir köle olan Ebu Müslim liderliğinde Emevilere karşı

başlatılan bir isyan olarak kendisini göstermiştir. İsyanın ardından Emevi Devleti yıkılmış ve İran'da Abbasilerin dönemi başlamıştır (Lewis, 2014: 96). İktidarları döneminde Fars kültüründen oldukça etkilenen Abbasiler'den sonra İran coğrafyasında Gazneli, Selçuklu ve Moğol hâkimiyetleri görülse de Fars kültürü güçlü şekilde kendi özelliklerini korumayı başarmıştır. Hatta bu dönemlerde seçkin Farslılar, devlet bürokrasisinde yüksek mertebelerde yer almaya başlamışlardır (Lewis, 2014: 101).

Safevi Devleti'ne kadar tam anlamıyla istikrarlı dönemler geçiremeyen İran için merkezi devlet anlayışının oturduğu dönemin Safevi Devleti ile başladığı kabul edilebilir. . O döneme kadar bugünün aksine nüfusunun yaklaşık %90'ı Sünni, %10'u Şia olan İran'da Safevi Devleti ile birlikte Şia ivme kazanmış ve uzun yıllar sonunda hâkim mezhep konumuna gelmiştir. (Önder, 2008: 114). Safevilerin çöküşünden sonra kısa süreli bir Afşar Hanedanlığı ve ardından 1925 yılına kadar Kaçar Hanedanlığı İran'da hüküm sürmüştür. Kaçarlar döneminde özellikle 19. yüzyılın sonlarında İran, bir taraftan Rusya'nın, diğer taraftan İngiltere'nin kışkacına girmiş ve Osmanlı Devleti ile paralel bir şekilde Meşrutiyet sancıları çekmiştir. Nitekim 1906 yılında ilan edilen Meşrutiyet ile İran'da meşruti monarşi hâkim kılınmıştır (Dilek, 2007: 66).

Kaçar Hanedanlığına Kazak Tugayı'nda subaylık yapmış olan Rıza Şah son vermiş ve bu dönemden itibaren İran, Şah unvanı alan Rıza Şah Pehlevi tarafından yönetilmeye başlanmıştır (Karadeniz, 2013: 303). 1925-1941 yılları arasında iktidarda kalan Rıza Şah Pehlevi döneminde İran'da milliyetçi, anti-komünist ve seküler bir yönetim tarzı benimsenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Şah'ın yerine İngiltere yanlısı politikalarıyla bilinen Muhammed Rıza Şah Pehlevi getirilmiştir. Bu süreç içerisinde birçok hükümet değişikliğinden sonra 1951 yılında başbakanlığa Muhammed Musaddık gelmiş ve milli bir politika izlenmeye başlanmıştır. Musaddık'ın en ses getiren icraatı ise komünist Tudeh Partisi ve Şii ulemanın da desteğini alarak İran petrollerini millileştirmesi olmuştur. Bu millileştirme İran petrolleri üzerinde ciddi bir nüfuza ve kâra sahip Batılı ülkeler ile krize sebebiyet vermiş ve Musaddık, 1953 yılında gerçekleştirilen bir darbe ile koltuğundan indirilmiştir.

Şia Mezhebi ve İran Üzerindeki Etkisi

Arapça, "takipçi" anlamına gelen "Şia" kavramıyla Hz. Ali'yi takip edenler kast edilmektedir. Sünniliğin ardından gelen en büyük İslami mezhep olan Şia'da, Hz. Muhammed'in ölümünün ardından halife olan Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan evvel Hz. Ali'nin halife olması gerektiğine ve halifelüğün -Şia'daki tabir ile imamet- Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın soyundan gelmesi gerektiğine inanılmaktadır. Şia mezhebi, İslam dünyasında ilk siyasi ve dini kampaşmaların, ilk zümrelerin ve ayrılıkların yaşandığı bugünkü Irak topraklarında doğmuştur. (Büyükkara, 2013: 209-232).

Hız. Ebubekir, Hız. Ömer ve Hız. Osman'ın ardından halifelik Hz. Ali'ye geçmesiyle birlikte Muaviye, Hız. Ali'nin hilafetini kabul etmemiş ve bunun sonucunda Hız. Ali ile Muaviye arasında hakem olayı olarak da bilinen hadise cereyan etmiştir. Hakem olayı neticesinde halifelik Hız. Ali'nin elinden alınmış ve ardından Hariciler olarak bilinen bir grup Hız. Ali'yi şehit etmişlerdir. Sonrasında Hız. Hasan'ın Muaviye ile daha ilk karşılaşmasında Kufelilerin onu yalnız bırakması üzerine Hız. Hasan, hilafetten feragat etmiştir. Hız. Hasan'dan sonra kardeşi Hız. Hüseyin ile Muaviye'nin oğlu Yezid arasında gerçekleşen çatışmalar sonucunda ise Yezid, Hız. Hüseyin'i bugünkü Irak sınırları içerisinde olan Kerbela'da şehit etmiştir. Böylece İslam dünyasında önlenemez ayrılık başlamış ve zaman içerisinde bu ayrılıktan Şia mezhebi doğmuştur (Onat, 2007: 7).

Şia mezhebinin üç temel kolu olarak karşımıza; İsnâaşeriyye, Zeydiyye ve İsmailiyye mezhepleri çıkmaktadır. 12 İmamcılık olarak da bilinen İsnâaşeriyye mezhebi Şia içerisinde en yaygın mezhep olup, İran İslam Cumhuriyeti'nin de resmi mezhebidir (Atay,1983: 102). İmamet inancına göre Hız. Ali ile başlayan 12 İmam, ümmetin imamıdır ve bu kişilerin imamet makamına sahip olması için Hız. Ali ve Hız. Fatıma'nın soyundan gelmesi gerekmektedir. Şia mezhebi içerisinde ortak anlamda bir imamet inancı olsa da imamların sırası ile de alakalı birtakım farklılıklar mevcuttur. İsnâaşeriyye mezhebinin ortaya koymuş olduğu 12 imamın tamamı Zeydiyye ve İsmailiyye tarafından kabul edilmemektedir. Örnek verilecek olursa; İsmailiyye mezhebi İsnâaşeriyye mezhebi tarafından 7. İmam olarak kabul edilen Musa el-Kazım yerine İsmail ibn Cafer'i kabul etmekte ve kalan imamlar da bu doğrultuda değişmektedir. Aynı şekilde Zeydiyye mezhebi de 5. İmam Muhammed El-Bakır yerine Zeyd bin Ali eş-Şehid'i kabul etmekte ve imamların kalanı bu doğrultuda değişmektedir.¹ İsnâaşeriyye imamet inancına göre 11. İmam olan Hasan el-Askeri'nin ardından gelen Muhammed el-Mehdi son imam olup gayba (manevi aleme) karışmıştır ve kâinatın son bulacağı kıyamet vaktinde yeniden zuhur ederek Şia'ya önderlik edeceğine inanılmaktadır.

12 İmamcılığın resmi mezhep olduğu İran'da, Şia mezhebinin birtakım özelliklerinin İran'ın sosyal ve politik yapısını anlayabilmek açısından ele alınması önemlidir. İslam ile tanıştığı andan itibaren İran, İslam dünyası içerisinde her daim ayrı bir yapıya sahip olmuştur. Emeviler dönemindeki hâkim Arap milliyetçiliğine karşı genel nüfus içerisinde az bir çevreye hitap etse de muhalif yapısı sayesinde giderek merkezi otorite ve isyan noktasında daha önemli bir konum almıştır. Safevilerden itibaren genel nüfus içerisinde hâkim konuma gelen Şia mezhebi ve onun içerisinden yetiştirmiş olduğu ulema sınıfı, ülkenin sosyal ve politik tarihi olaylarında büyük roller oynamıştır. Dini liderlik makamı, tabana hitap edebilmiş ve gerek kriz, gerek devrimlerde toplumu yönlendirmede son derece etkili olmuştur. Zira inanca göre, 12. İmam olan Muhammed el-Mehdi

¹ İsnâaşeriyye Şiası'nın kabul ettiği 12 İmam sırasıyla şu şekildedir: Ali b. Ebu Talip, Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali, Ali b. El-Hüseyin, Muhammed El-Bakır, Cafer es-Sadık, Musa el-Kazım, Ali er-Rıza, Muhammed et-Taki, Ali en-Naki, Hasan el-Askeri ve Muhammed el-Mehdi'dir (Kaymal, 2017: 179).

yeryüzünde değilken, onun yerine Şia mezhebine bağlı insanların takip etmesi gereken -Merci-i Taklid olarak da adlandırılan- ulemadan bazı kişiler vardır. Bu kişiler hadis, tefsir, fıkıh, Kur'an ve Sünnet konusunda kendilerini kanıtladıktan sonra müctehid, Huccet-ül İslam, Ayetullah ve nihayet en yüksek dini makam olan Büyük Ayetullah makamına ulaşmaktadırlar. İran İslam Devrimi lideri Ayetullah Humeyni, bu sifata sahiptir. Ayrıca bugün Şia mezhebine bağlı kişilerce takip edilen İran Dini Lideri Ayetullah Hamaney ve Irak'ta yaşayan Ayetullah Sistani gibi kişiler de Merci-i Taklid konumundadır (Taflıoğlu, 2013: 95-112). Bu noktada Şia dünyasında ulemanın yetişmiş olduğu kaynaklar açısından ortaya çıkan iki büyük okulu ve farkını ortaya koymak gerekmektedir: Necef Dini Okulu ve Kum Dini Okulu.

Hz. Ali'nin türbesinin de bulunduğu Irak'ın Necef kentinde bulunan Necef Dini Okulu, Şii din alimi Şeyh Nasreddin Tusi'nin Bağdat'tan Necef'e göçmesi ve bu dini okulu kurmasıyla ortaya çıkmıştır. İlerleyen yıllarda Necef giderek Şiilik açısından okulların merkezi haline gelmiş ve Şia içerisinde aklı ön planda tutan Usuli ve geleneği ön planda tutan Ahbari yaklaşımları da Necef Dini Okulu'nda ortaya çıkmıştır. İran'da Şiiliği ilk kabul eden Kum kentinde kurulan Kum Dini Okulu ise kuruluş aşamasında daha çok İranlı öğrencileri bünyesinde barındırarak eğitim verse de ilerleyen süreçlerde etkisini giderek arttırmış ve İran İslam Devrimi'nin de etkisiyle Kum Dini Okulu, günümüzde Necef Dini Okulu'ndan daha etkili bir konuma gelmiştir. Kendisi de Kum Dini Okulu'nda yetişen Ayetullah Hamaney'in geçmişten gelen birikimleri geliştirerek ortaya koyduğu 'Velayet-i Fakih Teorisi' ile Necef ve Kum Okulları arasındaki en büyük ayrışma ortaya çıkmıştır. Zira bu yaklaşımı ile Humeyni, sükütu reddetmiş ve Şia'nın tam manasıyla yaşanabilmesi için din adamlarının devletin en üst kademelerinde görev yapması gerektiğini iddia etmiştir (Şahin, 2006: 46).

Böylece Hz. Hüseyin'in şehit edilmesiyle birlikte bir isyan olarak da ortaya çıkan bölünmenin yaratmış olduğu Şia, en temel özellik olarak muhalif yapısını yüzyıllar boyunca devam ettirmiştir. İran özelinde ele alınacak olursa da daha önce ifade ettiğimiz gibi Şia ve onun ulema sınıfı, gerek 19. Yüzyıl sonunda gerçekleşen Tütün İsyanında, 1906 Meşrutiyetinde, Musaddık öncülüğünde petrolün millileştirilmesinde, Ak Devrim'de ve İran İslam Devrimi'nde kalabalık yığınları konsolide ve motive etmeyi başarmıştır. Nitekim ulema, tüm bu süreç boyunca dini sıfatlarının kendilerine vermiş olduğu yetkilerle halkın olaylara bakışını değiştirebilmiştir ve eylemlerini belirleyebilmiştir. Nihayet İran İslam Devrimi ve Ayetullah Humeyni'nin ortaya koymuş olduğu Velayet-i Fakih Teorisi ile birlikte siyasi olarak almış oldukları kararlara meşruiyet temeli de yaratmışlardır. Bunun sonucunda Şia mezhebine mensup ulemalar İran'ın sosyokültürel yapısı üzerinde etkili olmakla kalmamış, politik yapısı üzerinde de etkin bir konuma gelmiştir. Bugünkü İran İslam Cumhuriyeti devlet yapısında piramidin en üstünde bulunan makam dini liderlik makamıdır ki; birçok devlet kurumu ve ordu dini lidere bağlıdır (Sarı, 2015: 95-135).

İran İslam Devrimi'ne Kadar Bazı Toplumsal Hareketlerde Ulema

Bir önceki bölümde de bahsedildiği üzere, Şia mezhebinin ve buna bağlı olarak ulemanın, İran'da etkisinin artmasıyla birlikte sosyal ve siyasi krizler ve tarihsel dönemeçlerde almış oldukları roller de giderek artmıştır. Bu bölümde İran için devrim öncesinde üç önemli dönemeçte; Tütün İsyanı ve 1906 Meşrutiyet hareketinde, petrolün millileştirilmesi sürecinde ve 1963 yılında gerçekleşen Ak Devrim'de ulemanın almış oldukları tavırlar incelenecektir.

19. yüzyıl birçok bakımdan Avrupalı devletlerin sanayileşmelerini hızlandırdığı ve tamamlamaya başlamış olduğu, burjuva sınıfının artık ekonomik olarak hâkimiyeti eline aldığı bir dönemdir. Bu yüzyıl ve devam eden 20. yüzyıl içerisinde sanayileşmelerini başarılı bir şekilde tamamlayan devletler, gelişen teknolojiler ile birlikte sadece ekonomik olarak değil askeri olarak da üstünlüklerini her alanda kanıtlamışlardır. İran ise bu dönemde sanayileşemeyen ve feodalitenin hala sürmekte olduğu güçsüz bir devlet portresi çizerken; bir taraftan Rusya, diğer taraftan İngiltere tarafından sıkıştırılan ve sömürülen bir ülke durumundadır (Erik, 2010: 94-96). Böyle bir dönemde 8 Mart 1890 tarihinde İran Şahı'nın tütünün üretim ve satış hakkını 50 yıllığına bir Britanya İmparatorluğu vatandaşı olan Talbot'a vermesiyle ülkede bir isyanın kıvılcımı saçılmıştır. Zaman içerisinde tütünün en çok üretildiği yerlerde başlayan protestolar büyük şehirlere de yayılmaya başlamıştır (Orsam, 2012).

İsyanın kırılma noktası ise Ayetullah Mirza Şirazi'nin yayınlamış olduğu fetvadır. Şirazi'nin fetvasıyla birlikte isyana dini bir boyut da katılmış, kitleler, sadece ekonomik anlamda değil dini bir bakış açısıyla da isyanı desteklemişlerdir. Zira Şirazi fetvasının temelini sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı bir savaşa dayandırmıştır. Şii kültürün muhalif tavrı ve ezilmişliklere karşı isyanın temelini oluşturacak öğretileri böylelikle Tütün İsyanı'nın ülke çapına yayılmasını sağlamıştır. Tüm bunlara ek olarak ulema sınıfının dönemin tüccar ve feodal beyleri ile aralarındaki ilişkilerin son derece iyi olduğu ve yabancı kaynaklı imtiyazların bu kişilerin ekonomik hayatına da darbe vuracağı gerçeği isyanın seyri içerisinde gözden kaçırılmayacak kadar önemli bir gerçektir.

Bu isyanın bir diğer önemli özelliği ise, ulema sınıfının İran tarihinde ilk kez açıktan siyasete dâhil olması ve aktif bir rol almak suretiyle belki de büyümeden engellenebilecek olan bir ayaklanmayı dini ve siyasi çıkar ve görüşleri birleştirerek geniş bir tabana mal etmesi ve sonunda başarıya ulaşmış olmasıdır. Tütün İsyanı Kaçar Hanedanlığı'nı ciddi bir güç kaybına uğratmış ve 1906-1911 yılları arasındaki Meşrutiyet döneminin zeminini oluşturmuştur. Tütün İsyanı'ndan Meşrutiyet'e uzanan yol ele alındığında rahatlıkla görülecektir ki; ulema halkın talepleri doğrultusunda meşruti yönetimi desteklemiş ve anayasal değişim sürecinde etkin rol alarak İslam ile cumhuriyet yönetimlerinin sentezini dile getirmiştir. Dikkat edilirse bu süreç, din ve siyaset arasındaki ayrımın giderek azalmış olduğu ve halkın saygısını siyasi konularda da kazanan ulemanın siyaset içerisinde

etkisinin açıkça arttığı bir dönemin resmi olarak başlangıcı olmuştur. Bu önemli geçiş dönemi ve değişiklikler, İslam ve cumhuriyet anlayışının sentezi olan fikirlerin bir asır geçmeden İran İslam Devrimi olarak en büyük meyvesini vermesini sağlamıştır (Bulgur, 2017: 6-19).

Tütün isyanı ve meşrutiyet hareketinin ardından süreci ve ulemanın tavrını daha iyi kavrayabilmek için İran tarihinde bir dönüm noktası olan Başbakan Musaddık liderliğinde İran petrolünün millileştirilmesi ve 1953 yılında gerçekleşen darbeden bahsedilmesi gerekmektedir. 1951 yılında İran Başbakanı olan Milli Cephe lideri Muhammed Musaddık, İran tarihi ve devrime giden süreç açısından önemli bir karakterdir. Musaddık 1951 yılında iktidara gelmesinin hemen öncesinde, İran'da özellikle yer altı kaynaklarından petrol üzerinde yerleşmiş olan Batı sömürgeciliğine karşı savaş açmıştır. Tıpkı Tütün İsyamı döneminde olduğu gibi o dönem İran'ı da Batı ülkeleri ve özellikle İngiltere tarafından sömürülmekte, ülkenin yer altı kaynakları üzerinden Batılı ülkeler zenginleşirken, halk ekonomik olarak dar boğaz içerisinde yaşamaktadır.

Bu konjonktürde Musaddık, 19 Şubat 1951'de meclis petrol komisyonundan bazı milletvekillerini de yanına alarak İngiltere petrolünün millileştirilmesi konusunda meclise önerge vermiştir. Musaddık, İngiliz emperyalizmine karşı girişmiş olduğu bu harekette, komünist Tudeh Partisi ve Ayetullah Kaşani liderliğinde Şii ulemanın da desteğini alarak petrolün millileştirilmesi kanununun meclisten geçmesini sağlamış ve de Şah yönetimi ile Batılı müttefiklerine büyük bir darbe vurmuştur. Böylece Musaddık, sadece petrolün millileştirilmesi ile zafer kazanmamış, ayrıca önergenin meclis tarafından kabulünden bir ay sonra Başbakanlığı kazanmıştır (Uygun, 2017). Özellikle İngiltere'nin büyük tepkisini çeken bu kararın ardından Musaddık, 1953 yılında bugün birçok kesim tarafından kabul edildiği üzere, çıkarları zedelenen ülkelerin etkisi olan bir darbeyle iktidardan düşürülse de kısa süre içerisinde yaptıkları İran İslam Devrimi'nde Batı'ya karşı girişilen mücadelede unutulmayan anahtar eylemlerden biri olmuştur (Ataman, 2016: 55).

Petrolün millileştirilmesinde Musaddık'a destek veren ulema sınıfının bakış açısıyla konu değerlendirilirse, ulema sınıfının olaya sadece İran'ın milli çıkarlarının korunması amacıyla yaklaşmadığı görülür. Şii ulemaya göre Şah rejimi, modernleşme ve sekülerleşme politikalarıyla Batı değerlerini İran halkına empoze etmekle kalmamakta, aynı zamanda ulema sınıfının da halk üzerindeki etkisini kırmakta ve birçok yetkisini elinden almaktadır. Şah rejimine ve Batı'ya karşı kazanılacak zaferler, ulema sınıfı açısından, güçlerini ve etkilerini arttıracakları ve halka daha kolay ulaşacakları bir zafer olmakla birlikte; Batı etkisinden uzak, İslam ile cumhuriyet anlayışının sentezinden oluşan yeni bir devlet yapısına giden yolda da önemli bir adımdır.

Ak Devrim'e kadar olan süreçte incelenen toplumsal hareketlerde ulema, toplumsal hareketleri destekleyen bir tavır benimserken, Ak Devrim'de tam tersi bir durum söz konusu olmuş ve toplum üzerindeki etkisini yitirmesine sebep olacak olan devrime karşı bir tavır takınmıştır. 1963 yılında ilan edilen Ak Devrim ile

birlikte Şah sosyal, ekonomik ve politik hayatın her alanına nüfuz etmek istemiş ve özünde toprak reformunu temel alan bir modernizasyon gerçekleştirme amacı gütmüştür. Bu modernizasyon süreci özünde toprak reformunu temel alsa da seküler bir eğitim modeli ve sosyal hayatı da amaçlamıştır (Karnap, 2011: 99). Bu sebeple Şah'ın girişmiş olduğu modernizasyon süreci, geleneksel temelde yaşamını sürdürmekte olan büyük toprak sahiplerini, ulemayı ve tüccarları kızdırmıştır. Şah'ın bu süreçte izlediği stratejide Batılı anlamda İran'ın modernizasyonu ve bir yandan da ulemanın sosyal ve siyasi çevreler üzerindeki etkisini kırmak yer almıştır. Bu bağlamda Ak Devrim'e karşı en sert tavır alanlar arasında bulunan ulema sınıfının aynı zamanda büyük toprak sahipleri gibi geniş tarım arazilerine sahip olduğunu bu minvalde yapılan reformların çıkarlarını zedelediğini unutmamak gerekmektedir (Gündoğan, 2011: 96).

Bu sebeplerle ulema sınıfı ve özellikle uzlaşmayan, sert tavırlarıyla bilinen Ayetullah Humeyni, Ak Devrim'e şiddetle karşı çıkmış ve bu girişimin, İran'ın kültürel kimliğini yok edeceğini, Batı değerlerinin İran halkına empoze edilmeye çalışıldığını ve İran ekonomisinin Batı'ya peşkeş çekilmesinin amaçlandığını iddia etmiştir. Bu beyanlarının ardından Humeyni'nin tutuklanması Kum'da ayaklanmaya yol açmış ve bu ayaklanma Tebriz ve Tahran'a da sıçramıştır. Ayaklanmanın lideri olarak görülen Humeyni, sürgüne gönderilmiş ve önce Bursa, ardından Nefes ve son olarak Fransa'da devam eden sürgün hayatı İran İslam Devrimi ile son bulmuştur (Tabriz, 2004: 169). Görüldüğü üzere ulema sınıfı Tütün İsyanı'ndan Meşrutiyet'e, petrolün millileştirilmesinden Ak Devrim'e İran sosyal ve siyasi hayatında giderek daha etkin bir pozisyona gelmiştir. Tüm bu süreç içerisinde ulema açısından üç önemli dönemde de ortak olan bazı noktalar vardır. İlk olarak ulema, tarihsel olarak önceki dönemlerin aksine siyasi meselelerde daha aktif bir rol alırmış ve giderek toplumsal hareketlerin sonuçlarını etkileyebilecek bir güce sahip olmuştur. İkinci olarak ulemanın her dönemde gösterdiği tepkiler incelenecek olursa, aslında ulemanın sadece dini ve milli hassasiyetler neticesinde bir tavır sergilemediği, sınıfsal ve kişisel olarak da kazanımlarından ödün vermemek adına ortaya bir tavır koyduğu görülecektir. Bu tavır, kimi zaman Ak Devrim'de olduğu gibi milli meseleler ile ulemanın sınıfsal veya kişisel çıkarları ve etki alanı ile çatıştığında ulemanın çıkarlarını korumuştur.

İran İslam Devrimi

Bir devrimin gerçekleşmesi için toplum ve devrime sahne olacak ülke, devrim öncesi ve sonrasında belirli aşamalardan geçmelidir. İlk olarak hali hazırda bazı siyasi, ekonomik ve toplumsal problemler bulunmalı, çözülemeyen bu problemler, çeşitli krizlere sebebiyet vermelidir. Bu aşamada toplumun kafasında köklü bir değişiklik gerektiğine dair ilk düşünceler filizlenir. Sonrasında toplumsal krizlere artık tahammülü kalmayan grup ya da gruplar, devrime önderlik edecek kişilerin eşliğinde örgütlü ya da nadiren de olsa örgütsüz olarak mevcut yapıya

başkaldırmaktadırlar. Gerçekleşen başkaldırı ve nihayetinde devrim başarılı olduğu takdirde yeniden yapılandırma süreci başlamaktadır. (Kartal, 2016: 162-163) Bu süreçte gerçekleştirilen devrimin amaçları doğrultusunda eski düzen yıkılarak, hedeflenen ideallerin çizmiş olduğu sınırlar içerisinde yeni bir yapı kurulması gerekmektedir. İran İslam Devrimi'ni anlayabilmek için öncelikle devrimin arka planının yani, ekonomik, ideolojik ve dini faktörler incelenmiş, ardından devrim süreci, Ayetullah Humeyni ve ulemanın devrimin liderliğini ele geçirmesi ele alınmıştır.

Her devrim gibi İran İslam Devrimi de bünyesinde birçok etmeni bulundurmaktadır, fakat ekonomik problemler ve bu problemlerin İran halkı üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etki devrimin omurgasını oluşturmaktadır. Özellikle 1963 yılında gerçekleştirilen Ak Devrim ile birlikte İran ekonomisinde birtakım yeni uygulamalara geçilmiş ve ilk etapta planlı bir ekonomik sistem uygulamaya konmaya çalışılmışsa da bu süreç başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fakat rantiyer bir devlet olan İran'ın ekonomisinin temelini oluşturan petrol gelirleri halka yansıtılmamış, Şah'a yakın olan yönetici kadrosunun başını çektiği küçük bir grup gelirlerin çoğuna hakim olmuş ve halk sefalet içerisinde yaşarken zenginliklerine zenginlik katmışlardır. 1973 yılında gerçekleşen Petrol Krizi de bu süreci olumsuz etkilemiş ve 1979 öncesinde ekonomik sıkıntılar had safhaya ulaşmıştır. Yönetici kadronun yolsuzluklara batmış olduğu bu dönemde gerek pastadan büyük payı alan bu kadronun zenginliğini halk ile paylaşmaması, gerek toplumsal alanlardan ziyade askeri vb. harcamalara girilmesi gerekse halkın içinde bulunduğu darboğaz, onların yönetime karşı giderek artan bir isyan dalgasına dâhil olmalarına neden olmuştur (Gökalp, 2016: 87-90).

İran İslam Devrimi sonucu itibarıyla Şii ideolojinin hâkim olduğu bir devrim olsa da aslında en önemli özelliği sonucunun aksine başlangıcında ulemanın etkinliğinden ziyade birçok farklı grubu bünyesinde barındırmış olmasıdır. Liberal, İslami, Sol vb. çeşitli grupların hep birlikte hareket etmesi devrimin başarılı olmasında en önemli nedenlerden biridir. Devrim, gerçekleştiği ana kadar neredeyse her siyasi grubun ve oluşumun desteğini almış olsa da devrimden kısa süre sonra bu grup ve oluşumlar tek parça halinde kalamamışlar ya da ulema sınıfının devrimi ele geçirmesiyle birlikte tasfiye edilmişlerdir. Devrimin temel sloganlarının ABD ve Şah karşıtlığında toplandığı, vaatlerinin ise eşitlik, özgürlük ve adalet olduğu düşünülürse, devrime katılan her kesiminden grubun tüm İran halkına seslenmekte olduğu sonucuna rahatlıkla varılabilir. Devrimin sonraki sürecinde ise Şii ulema tüm bu gruplar arasında öne çıkarak devrimi kendine mal etmiş ve diğer grupları tasfiye etmiştir. Başka bir tabirle her devrimde olduğu gibi İran İslam Devrimi'nde de devrim, kendi çocuklarını yemiştir (Akkoyunlu, 2009: 76-82). Ulemanın diğer grupları tasfiyesi öncesi çeşitliliği bir örnekle açıklayacak olursak; devrimin hemen sonrasında kurulan geçici hükümetin başbakanı liberal görüşlere sahip Mehdi Bazargan olmuştur. Bu geçici hükümette Milli Cephe 11, Özgürlük Hareketi 11, Müslüman Mühendisler Toplumu 4, din adamları 4 üye

bulundurmıştır. Liberal görüşün en önemli temsilcilerinden biri olan Özgürlük Hareketi ve seküler milliyetçi görüşün temsilcisi Milli Cephe, İslam hükümlerinin devlet ve Humeyni eliyle uygulanmasına karşı çıkmış, Velayet-i Fakih düşüncesini benimsememişlerdir. Ayrıca Marksist Tudeh Partisi gibi diğer oluşumlar da Humeyni'nin karşısında yer almışlardır. Siyasi grupların haricinde ordu içerisinde de birçok subay Humeyni'nin devrim sonrası kurmak istediği yapıya karşı çıkmıştır. Tüm bu grupların ortak kaderi ise Humeyni ve ulemanın, halk ve ülke genelinde hakimiyetlerini giderek arttırması sonucunda tasfiye edilmeleridir. (Taflıoğlu: 2009, 97-106)

Devrimin dini arka planı ele alınırken, devrimin halk nezdinde temel motivasyon kaynağı olan Şia'nın, İslam Devrimi'nin öncü kaynağı olduğu sonucuna rahatlıkla varılabilir. Gerek devrimin hazırlık aşamalarında gerekse devrimin gerçekleşme aşamasında ulema ve Şia'daki imamet öğretisi, oldukça planlı bir şekilde işlenmiştir. Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, imamet inancına göre 12. İmam gayba karışmışken Şia mezhebine mensup kişiler, onun yerine Merc-i Taklid olarak gördükleri imamlarının yolunu izlemekle mükelleftir. Devrim sürecinde ulema, çıkarlarıyla bağdaşan bu kavramı kullanmış ve halkı inançları doğrultusunda yanına çekmeyi bilmiştir. Ayrıca 1963 yılında gerçekleşen Ak Devrim ile Şah'ın, ulemanın vakıf ve maddi varlıklarına el koyma girişimi, ulemayı daha aktif olarak Şah'a karşı politikanın içerisine çekmiş ve yıllar içerisinde protestolarda öncü konuma gelen ulema bu pratiği 1979 Devrimi'nde kullanmıştır. Bu süreçte iki önemli kişi ortaya çıkmıştır: İlki devrimin başarıya ulaşmasındaki en büyük liderlerden biri olan ve sonrasında İran İslam Cumhuriyeti'nin lideri olan Ayetullah Humeyni, diğeri ise İranlı sosyolog Ali Şeriatî'dir. Bu iki lider, Şia mezhebinin imamet öğretisini devrim koşullarınca yeniden devrimin lokomotif gücü haline getirmişlerdir. Bu sebeple İran Devrimi'nin en ünlü sembolü "Hz. Hüseyin", kitleleri harekete geçiren en güçlü sloganı ise "Her yer Kerbela, her gün aşura" olmuştur (Onat, 2013: 223-256).

Devrim süresince Ayetullah Humeyni özelinde ulemanın, devrimin liderliğini nasıl ele aldığı konusunu anlayabilmek için devrimden yıllar önceden itibaren süregelen ekonomik ve politik yapıyı incelemek gerekmektedir. 1960'lardan itibaren İran'da ekonomik ve politik durum giderek kötüye gitmiş, Ak Devrim İran halkı için kalıcı bir çare üretmenin çok gerisinde kalmış, yönetici sınıf her alanda yolsuzluklara karışmış, halk yoksullukla mücadele etmek zorunda kalmış ve Ak Devrim'e şiddetle karşı çıkan Ayetullah Humeyni ise sürgüne gönderilmiştir (Kartal, 2016: 166-169). 1973 yılındaki petrol krizinin ardından büyüyen ekonomik sorunlar 1975 yılından itibaren iyiden iyiye kendisini gösterse de devrimin ayak sesleri 1977 yılında duyulmaya başlanmıştır. Milli Cephe ile ilişkileri olan kişilerin Şah ve Başbakan'a yazmış oldukları mektuplar ise yönetim kademesi tarafından umursanmamıştır (Baylak:2012: 74-75). Ekonomik ve sosyal problemlerin ilk etapta Milli Cephe tarafından yazılan bir mektupla dile getirilmesi İran İslam Devrimi'nin başlangıcında birçok kesimin Şah'a karşı birlikte hareket etti-

ğini göstermesi nedeniyle önemlidir. Zira Milli Cephe`ye mensup insanlar, ekonomik sorunlara ve Şah yönetimindeki İran`ın Batı`nın sömürgesi olmasına karşı çıkmış; liberal gruplar Şah`ın sert yönetimine karşı daha fazla özgürlük ve hak istemiş; sol gruplar ekonomik eşitsizliklerin giderilmesini ve ülkede hüküm süren yönetici sınıfın tepeden turnağa iktidardan indirilmesini talep etmiştir. Ulema sınıfıyla birlikte tüm bu grupları bir araya getiren durum hepsinin beklentilerinin ortak noktalarda buluşmasıdır. Sonrasında gerçekleşen olaylarla birlikte ise ulema sınıfının ve Humeyni taraftarlarının sesi, diğer kesimlerin sesini bastırmıştır. (Zayar: 2006: 36-39)

Bu sırada yurtdışında sürgünde bulunan Ayetullah Humeyni, siyasi ve dini faaliyetlerine ara vermeden devam etmiştir. 1977 yılının Ekim ayında Ayetullah Humeyni`nin sürgündeki oğlu Seyyid Mustafa Humeyni, Necef`te öldürülmüş, halk, bu suikastı protesto için sokaklara dökülmüş, Ocak 1978`de bir gazetenin Ayetullah Humeyni`ye hakaret etmesiyle birlikte gösteriler daha da şiddetlenmiştir (Humar, 2013: 62-64). Bu süreçte gösterilere öncülük eden üç isim öne çıkmaktadır: Ayetullah Telagani, Mehdi Bazergan ve Milli Cephe lideri Kerim Sencabi. Ocak ayındaki gösterilerin hemen ardından Şubat 1978`de Tebriz kentinde düzenlenen anmaya polisin müdahalesi ve ulemaya hakaret etmesiyle başlayan çatışmalar arkasında birçok ölü bırakmıştır. Bu sırada Tahran ve İsfahan`da sıkıyönetim ilan edilmiş, sürgündeki Humeyni ise göndermiş olduğu kasetlerdeki ses kayıtlarında halkı ayaklanmaya ve İslam Cumhuriyeti için mücadele etmeye çağırmıştır. Birçok kentte sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen 8 Eylül günü başkent Tahran`ın yoksul kesimlerinde gerçekleşen gösterilere silahla karşılık verilmiş ve binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Bu katliamların sonucu ise sadece Humeyni taraftarlarının değil, her kesimden insanın gösterilere katılması olmuştur (Seeberg, 2016: 192). Bu süreçte Irak Baas Rejimi tarafından ülkeden kovulan Humeyni, Paris`e geçmiş ve devrimin başarılı olmasıyla İran`a dönünceye dek faaliyetlerini buradan sürdürmüştür. Petrol işçilerinden üniversite öğrencilerine, sokaklardan camilere kadar eylemler ve protestolar giderek yayılmaya devam etmiş, Şah ülke yönetimine kimi getirirse getirsin büyüyen devrimci hareketi önleyememiş ve Ocak 1979`da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Humeyni ise 15 yıl sonra 1 Şubat 1979 tarihinde İran`a dönmüş ve Mehdi Bazergan`ı geçici hükümetin başbakanı olarak atamıştır. Tarihler 11 Şubat 1979`u gösterdiğinde monarşiye ait son kurum ve binalar da işgal edilmiş ve Humeyni`nin liderliğinde İran İslam Devrimi başarıya ulaşmıştır (Tabriz, 2004: 169). Devrim başarıya ulaşmış ve monarşinin tüm kurum ve binaları işgal edilmiş olsa da Şah`ın, ülkeyi terk etmesi ve ABD tarafından kabul edilmesi devrimciler açısından kabul edilemez bir durum olmuştur. Bu sebeple devrimden aylar sonra, 4 Kasım 1979 tarihinde kendilerini “Muslim Student Followers of the Imam’s Line” “İmam Çizgisinin Takipçileri ” olarak adlandıran bir grup öğrenci ABD Büyükelçiliği`ni basmış, 52 elçilik personelini rehin almıştır. ABD`yi “büyük şeytan” olarak nitelendiren Humeyni, bu eylemin ardından “Halkımız bu cesur adımı destekliyor” şeklinde bir açıklama yapmıştır.

ABD bu duruma sert bir tepki verse de önce diplomatik yollarla çözümünü amaçlamış, sonrasında ise başarısız bir operasyon denemesi gerçekleştirmiştir. Jimmy Carter'ın başkanlığına mal oldu denilebilecek bu kriz, 444 gün sonra son bulmuş ve rehineler serbest bırakılmıştır. Tüm bunların karşısında ise ABD, Batı dünyasını İran'a karşı yanına çekmiş ve ekonomik yaptırımlar konusunda ikna etmiştir. (Ekren, 2017: 146-155)

Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti ve Yeni Rejimin Yapısı

Devrimin ardından, devrime katılan siyasi grupların büyük bir kısmı yeni süreçte nasıl bir devlet yapılanmasına gidilmesi gerektiğine dair kapsamlı bir program ortaya koyamamıştır. İslam Cumhuriyeti'nin ilk geçici hükümeti liberal kanadın temsilcisi Mehdi Bazergan tarafından kurulmuştur. Devrimin ardından Liberal ve İslamcı gruplar arasındaki görüş ayrılıkları artarken, Humeyni güçlü ve karizmatik liderliği sayesinde devrime katılan diğer grupları saf dışı bırakarak halkı kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Humeyni, ayrıca kendi meşruiyetini 12. İmam'ın olmadığı gaiplik döneminde Merci-i Taklid olan Ayetullah'ın liderliğinde halkın yönetilmesi anlayışını esas alan Velayet-i Fakih teorisine dayandırarak yeni anayasanın buna göre hazırlanmasını istemiştir. Yeni anayasa böylece Velayet-i Fakih temelinde hazırlanmış ve halk oylamasına sunulmuştur. İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasası 31 Mart 1979 tarihinde %98,2 oy oranı ile kabul edilmiştir (Kılınç, 2008: 919). Böylece Humeyni ve ulema iktidarlarının meşruiyetini hukuksal anlamda sağlarken, 1980 yılında başlayan Irak-İran Savaşı ile birlikte fiili anlamda meşruiyetini sağlamlaştırmış ve savaş esnasında hem ileriki yıllarda devlet bürokrasisine egemen olacak kişiler ortaya çıkmış hem de yeni kurulan rejime muhalif olabilecek kesimleri de tasfiye etmiştir (Fekri, 2007: 150-151).

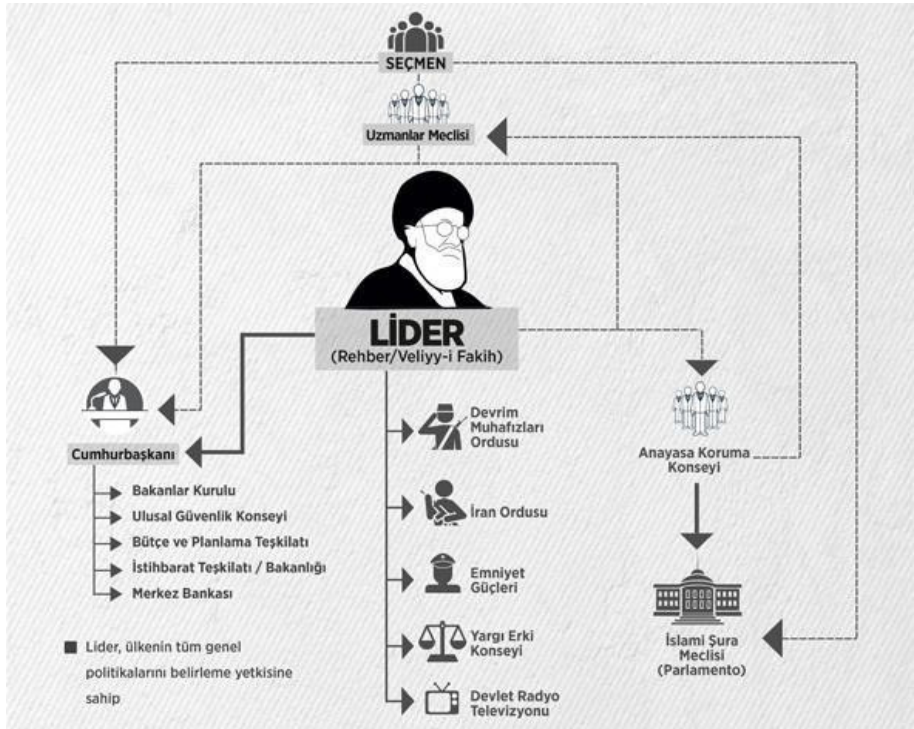
Böylece oluşturulan yeni anayasa doğrultusunda devletin temel kurumlarından kısaca bahsedecek olursak şunları söyleyebiliriz; rehber ya da dini lider yani İmam Humeyni, ülkenin en yetkili kişisi olmuştur. Ulema sınıfının da en üstü olan rehber, ülkenin genel siyasetini belirlemektedir. Ayrıca yargının, emniyet teşkilatının, radyo ve televizyon kurulunun, silahlı kuvvetlerin başıdır ve 12 üyeli Anayasa Koruyucular Kurulu'nun 6 üyesi rehber tarafından seçilmektedir (Gökalp, 2016: 136).

İran dini liderinin ardından en yetkili merci cumhurbaşkanıdır. Dört yıllığına halk tarafından iki kez seçilebilen cumhurbaşkanının yetkileri 1989 yılında Humeyni'nin ölümü ve dini liderin Ayetullah Hamaney olmasıyla birlikte yapılan anayasa değişiklikleriyle daha da genişletilmiştir. Cumhurbaşkanı, yürütmeye başkanlık eder. Milli Şura Meclisi ise gizli oyla halk tarafından dört yıllığına seçilerek göreve gelir. Meclisin cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulunu denetleme ve görevden alma yetkisi vardır. Anayasa Koruyucular Konseyi ise çıkarılan kanunların anayasa ve şeriata uygunluğunu denetlemektedir. Uzmanlar Meclisi, 88 üyeden oluşan ve halk tarafından seçilen bir meclis olup, görevi dini liderin faaliyetlerini denetlemek ve gerekli gördüğü zaman görevden almaktır, fakat ne

Ayetullah Humeyni ne de Ayetullah Hamaney bugüne kadar herhangi bir denetime tabi tutulmuştur. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, İran İslam Cumhuriyeti'nin en üst düzeydeki askeri kurumudur. 1989 yılında yapılan anayasa değişikliği ile kurulmuştur. Konseyin başkanlığını cumhurbaşkanı yapmaktadır. Bu konsey, ülkenin güvenlik, iç ve dış politikalarını tayin etmektedir (Ahin, 2010: 88-92).

Görüldüğü gibi başlangıcında birçok farklı siyasi grupları ve sesi bünyesinde barındıran İran İslam Devrimi, gerek devrim sürecinde gerekse devrimin ardından ortaya konulan devlet yapısında İslamcı kanadın ve ulema sınıfının haricinde oluşabilecek her türlü muhalefeti tasfiye etmiştir. Velayet-i Fakih öğretisi doğrultusunda bir yönetim sistemi ile İran dini lideri tüm otoritelerin üzerinde bir otorite haline gelmiş, birçok devlet kurumu, ordu ve yargının büyük çoğunluğu onun denetimine ve atamasına tabi olmuştur. Böylece ulema sınıfı devrim sonrasında kontrollerinden çıkabilecek bir İran'ın önüne geçmiş ve politik, sosyal, ekonomik her alanda nüfuzunu meşrulaştırmıştır.

Şekil 1: İran Sisteminde Mutlak Liderin Belirleyiciliği

Kaynak: Anadolu Ajansı, 2016.

Sonuç

Binlerce yıllık geçmişe sahip olan Ortadoğu’da kadim bir devlet geleneğini ve Fars kültürünü barındıran İran, gerek İslamiyet’in kabulünden önce gerekse İslamiyet’in kabulünden sonra birçok devlete ev sahipliği yapmıştır. İslamiyet’in kabulünün ardından Arap milliyetçiliğinin hâkim ideoloji olarak ortaya çıktığı Emeviler döneminde, mevcut yapıya ilk isyanların baş göstermesi ile Şia mezhebi de etkili olmaya başlamıştır. Safevi Devleti döneminde nüfusun çoğunluğu Şia mezhebine bağlanmış, bu dönemden itibaren Şia mezhebi ve ulema sınıfı İran’ın sosyal, kültürel ve politik meselelerinde önemli bir aktör olarak ortaya çıkmıştır.

Tütün İsyanı ve Meşrutiyet’e geçiş sürecinde ulema sınıfının artan etkisi nihayet politik krizlerde ve devrimlerde de kendisini açıkça göstermiş, İslam ve Cumhuriyet rejimlerinin sentezinden oluşan bir devlet yapısı ideali ilk olarak bu dönemde ulema sınıfı tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. İran’ın yakın tarihi seyri içerisinde ulema sınıfı sadece politik alanda ortaya çıkmakla kalmamış, Şia dünyasındaki iki önemli okuldan birisi olan İran sınırları içerisindeki Kum Dini Okulu da dini alanda yavaş yavaş hâkim konuma gelmeye başlamıştır. Nitekim ardından Musaddık liderliğinde petrolün millileştirilmesi sürecinde de politik konuma belirlemekten ve bu konum doğrultusunda hareket etmekten geri durmayan ulema sınıfı Şah ve yönetimine karşı tavır almıştır. Halkın isteklerini Şah’a karşı daha yüksek sesle seslendirme konusunda giderek daha büyük roller almaya başlayan ulema sınıfına olan destek İran içerisindeki hâkim mezhep olan Şia’nın İsnâaşeriyye kolunun öğretileri doğrultusunda dini bir önem de kazanmıştır. Kendisi de Kum Dini Okulu’nda yetişmiş olan Ayetullah Humeyni, 1963 Ak Devrimi’nde ortaya çıkan en sert aktörlerden biri olup, sürgüne gönderilse de 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi ile ülkesine devrimin lideri ve sonrasında kurulan İran İslam Cumhuriyeti’nin en yetkili mercii olarak geri dönmüştür.

1979 Devrimi ve o döneme kadar olan süreç boyunca gerçekleşen tarihi olaylardan çıkan bir sonuç var ise o da, gündün güne gücünü arttıran ulema sınıfının dini retorikleri uygun bir biçimde kullanabilmesinin yanı sıra patlak veren devrim ve krizlerde kendi çıkarlarını da gözettiği gerçeğidir. Başlangıcında Şah’a karşı ekonomik, politik ve sosyal sebeplerle toplumun çeşitli kesimlerini, farklı ideolojilerini bir araya getirebilen İran İslam Devrimi’nin halk nezdinde temel motivasyon kaynağı olan Şia mezhebinin protest duruşu, başta Ayetullah Humeyni olmak üzere tüm ulema sınıfının bu devrimin liderliğini ele geçirmesini sağlamıştır. Devrimin başarılı olmasıyla birlikte ulema sınıfı, devrime katılan diğer grupları tasfiye etmiş, şeriata ve İmamet inancına uygun bir şekilde yeni bir devlet yapısını ortaya koymuş, yeniden yapılanma sürecinde de Ayetullah Humeyni’nin geliştirerek ortaya koyduğu Velayet-i Fakih teorisi meşruiyet kaynağı olmuştur.

Sonuç olarak İran İslam Devrimi, başlangıcında toplumun tüm kesimini kucaqlarken ilerleyen süreçte ulemanın kontrolüne girmiş ve İran İslam Cumhuriyeti ve onun dini-mezhepsel yapısının doğmasına sebep olmuştur. Böylece geçirdiği

dönüşüm açısından süreç devrim olarak başlamış, sonuçları itibariyle ulema kontrolündeki, siyasal çıkmazları bünyesinde barından problemlili bir mekanizmanın mimari olarak son bulmuştur. Bu problemlili mekanizma, zaman zaman halkın devrimden beklentilerini karşılayamamış, devrimin giderek oligarşik bir darbeye dönüşmesine neden olmuştur. Bu sebeplerle bugün de emarelerini görebileceğimiz, devrimden bugüne giderek artan bir muhalefet söz konusudur. Özellikle devrimin ilk yıllarında benimsenen radikal politikalar, İran ile Batı arasındaki siyasal gerilimleri arttırmış, İran'ın hem siyasal hem de ekonomik olarak soyutlanmasına neden olmuştur. Bu sebeplerden ötürü 1979 yılında devrim sürecinin sonlarında ve sonrasında aslında Fars kimliği ile Şia kimliğini birleştirerek konstrüktivist sayılabilecek bir bakış açısıyla yeni bir rejim temin eden ulema sınıfı, İran'ın hem siyasal hem de ekonomik olarak soyutlanmasının ardından daha realist politikalar üretmeye başlamıştır. Ardından gelen süreçte İran, devletin ve rejimin çıkarları doğrultusunda Şia kimliği üzerinden politika üretmesi gerektiği durumlarda bu kimliği sıkça vurgulamış, rejimi tüm Şia dünyasının koruyucusu olarak lanse etmiş, diğer durumlarda ise Şia kimliğinden ziyade rejimin çıkarlarını öne koymuş ve pragmatik davranışlar sergilemiştir. Böylece iç politikada Şia kimliği üzerinden devrim lokomotifini her daim canlı tutmaya çalışmış, dış politikada ise rejimin devamı için gerekli tedbirler ne ise almıştır. Bu nedenle dış politikada ister Sünni İslam, ister Hristiyan, isterse Yahudi dünyası fark etmeksizin ittifaklar yapabilmış, mevcut ittifakları da bozabilmiştir. Bugün hala Şia retoriğinin etkisi sürse de devrim, yeni nesil üzerinde etkisini göreceli olarak yitirmekte, ekonomik ve siyasal mekanizmanın neden olduğu problemler, bu duruma etki etmektedir.

Kaynakça

- Akkoyunlu, Eser Nilüfer, (2009), İslam Devrimi'nin İran Siyasal Hayatı Üzerindeki Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anadolu Ajansı, (2016), İran Sisteminde Mutlak Liderin Belirleyiciliği, <http://aa.com.tr/tr/dunya/iran-sisteminde-mutlak-liderin-belirleyiciligi/510095>, E.T. 07 Ocak 2018.
- Ataman, Muhittin; Shkurte Gloria, (2016) "Batının Darbe Sicili ve 15 Temmuz Darbe Girişimine Tepkisi", *Adam Akademi Dergisi*, C.6, S.2, Ankara, s.51-73 .
- Atay, Hüseyin, (1983), *Ehl-i Sünnet ve Şia*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Baylak, Ayşen, (2012), İmam Humeyni, İstanbul: İlke Yayınları.
- Bulgur, Nurbanu, (2017) "Meşrutiyet Devrimi Sürecinde İran'da Ulemanın Rolü ve Etkisi (1906-1911)", *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, C.6, S.2, India, s.6-19
- Büyükkara, Mehmet Ali, (2013) "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", Mesut Okumuş ve Cemil Hakyemez (ed.), *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri*, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, s.209-232

- Dilek, Kaan, (2007), “İran`da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C.2, S.1, Ankara, s.49-68 .
- Ekren, Alican, (2017), “1979-1995 Arası İran-ABD İlişkileri”, *Bilecik Şeyh Edabali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.2, S.1, Bilecik, s.146-155
- Erik, Süleyman, (2010), “İran`a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C.5, S.1, Ankara, s.91-116.
- Fekri, Amir Ahmad, (2007), İran`da Aydınlanma ve Devrim: Sosyo-Politik ve Kültürel Dönüşüm (1953-2006), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökalp, Emin, (2016), Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti`nde Siyaset, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündoğan, Ünal, (2011), “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C.3, S.29, Ankara, s.93-99.
- Humar, Sefer, (2013), İran İslam Devrimi Sonrası Şii Hilali, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karadeniz, Yılmaz, (2013), “İngiltere`nin İran`da Askeri Darbe ile Rıza Han Pehlevi`yi İktidara Getirmesi (1921)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.27, Samsun, s.292-306 .
- Kartal, Filiz, (2016), “İran İslam Devrimi: Aykırı Bir Devrimin Arka Planı”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, C.20, S.79, Ankara, s.161-182.
- Kaymal, Cansu, (2017), “Şia`da İmamet Meselesi ve Egemenlik”, *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.2, S.1, Bilecik, s.172-195 .
- Karnap, Aylin, (2011), Role of Ulema, Supreme Leaders, Artisans in the Iranian Revolutions and Their Impacts on Foreign Policy, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yedi Tepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılınç, Ahmet, (2008), “İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.12, S.1-2, Ankara, s.907-948.
- Lewis, Bernard, (2014), *Ortadoğu*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Onat, Hasan, (2007), “Kerbela`yı Doğru Okumak”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C.2, S.1, Ankara, s.1-9 .
- Onat, Hasan, (2013) “İran İslam Devrimi ve Şiilik”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.2, s.223-256.
- Orsam, (2012), İran`da Modernleşme Süreci ve Meşrutiyet Devrimi, <http://orsam.org.tr/orsam/gencorsam/11606?dil=tr>, E.T. 02 Ocak 2018.
- Önder, Ali Tayyar, (2008), *Türkiye`nin Etnik Yapısı*, Ankara: Kripto Yayınevi.
- Özkan, Çağrı, (2018), “Medeniyet Tarihi”, *Anka Enstitüsü*, 4 Ocak 2018, <http://ankaens-titusu.com/wpcontent/uploads/2016/03/Uygari%C4%B1k-Tarihi.pdf>, E.T. 05 Ocak 2018.
- Sarı, İsmail, (2015), “1979 Devrimi Sonrası İran`ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C.2, S.1, Sakarya, s.95-135.
- Seeberg, Peter, (2016), “İran Devrimi, 1977-1979: Etkileşim ve Dönüşüm” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, C:20, S.79, Ankara, s. 183-201.
- Şahin, Mehmet, (2006) “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C.1, S.1, Ankara, s. 38-54.
- Tabriz, Asghar Alam, (2004), Aydınların, Dini Liderlerin ve Esnafın İran`ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi, Yayınlanma-

- mıř Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tahereh, Ahin, (2010) "İnan İslam Cumhuriyeti`nde Devlet Yapısı", *Amme İdaresi Dergisi*, C.43, S.2, Ankara, s.81-100.
- Taflođlu, Mehmet Serkan, (2013) "İnan İslam Cumhuriyeti`nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı Velayet-i Fakih", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.68, S.3, Ankara, s.95-112.
- Taflođlu, Mehmet Serkan, (2009), İnan İslam İhtilalinde Ayetullah Humeyni ve Velayet-i Fakih Meselesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uygur, Hakkı, (2016), "1953 Darbesi ve Hatırlattıkları", İnan Araştırmaları Merkezi, 5 Ekim 2016, <https://iramcenter.org/1953-darbesi-ve-hatirlattiklari/>, E.T:30 Aralık 2017.
- Yücesoy, Hayrettin, (2001), "Kadisiye Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Ankara: TDV Yayınları, s.136-137.
- Zayar, (2006), "Iranian Revolution Past Present Future", *Iran Chamber Society*, http://www.iranchamber.com/history/articles/pdfs/iranian_revolution_past_present_future.pdf, E.T. 23 Mayıs 2018.